

KOVÁCS DEZSŐNÉ: BRASSAI SÁMUEL (1800–1897) MINT TANÍTÓMESTER¹

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.

(...) Brassai... Brassai Sámuel, ha e nevet kimondom, előttem nem úgy jelenik meg, mintha egy ember nevét jelentené, hanem mintha azt mondanám: Az Idő... A Tudás... szóval egy súlyos, nagy fogalom, melyhez hozzátársul a Nagyság, a Mérhetetlenség, a Csodálat...

Én mélységes hálámat is csatolom hozzá, mert ha a fiatalság zúgolódott is bennem akkor régen, mikor szemtől-szemben ültem vele, mert nagyon megrakta vállaim, az idők múlásában, a belátás növekedtével, az értelem feldolgozó erejének nagyobbodásával a súly kisebbedett vállamon, a hallott igazság lényemmé változott, és könnyű lett az én járásom ott, ahol annyi más csak botorkált. Mikor pedig az ember évek teltevel önmagával csinál számadást, hogy kinek mit köszönhet fejlődésében, én Brassai, a nagy tudós tanításait legnagyobb értékeim közé számítom, azok közé, melyeket szüleim házából hoztam útravalónak, s eldöntötték életem folyását.

Hogy én szoros összeköttetésbe kerültem a nagy Brassaival, a véletlen dolga; ha ugyan vannak véletlenek, s nem egy bölcs kéz intézi sorsunkat, csak meg kell értenünk!

Ugyanis alighogy a tanítónőképzőt végeztem, a gyakorló iskolájához, vagy ahogy máshol nevezték, mintaiskolájához kerültem. Ez az iskola volt hivatott a leendő tanítónőknek megmutatni, hogy saját iskolájukban hogy dolgozzanak; tehát ez az iskola az élő módszertan és pszichológia volt.

Rövid időn belül beláttam, hogyha én itt, a képzőnél valami szépet, Erdélyre kihatót akarok csinálni, úgy még csak most kell megtanulnom kezdeni, meg kell szereznem az 1890-e években dívó legmagasabb képesítést is. Tehát *Tanuljunk és vizsgáljunk!* – lett a jelszó.

De ezt könnyebb volt kimondani, mint megvalósítani. Ugyanis nem volt anyagi módom Budapestre felmenni, *csak* tanulni, mint annyi másnak. Dolog a gyakorló iskolában pedig hihetetlenül sok volt; növelte a munkát a képzős növendékek módszeres oktatása, gyakorlása; magamnak is nap nap után készülnöm, terveznem kellett... Ez így volt minden képzőnél. Lehettek más képzőnél fényesebb tehetségek, de többet senki sem dolgozott ott, mint a gyakorlós. Igen, de én még vizsgázni is akartam. Megvolt a tervem, hogy mit akarok, s akkor beláttam, hogy eljuthatok én a magam erején is minden igazságokhoz ... valamikor. De én nem valamikor akartam célhoz jutni. Az én esetem is az útra készülő darvak elégedetlen fiatal darvának az esete volt.

De hát ki segít nekem? Anyagi módom nem volt, hogy jó tanárt felkérhessek segítségül. Egyenlőre elkezdtem tanulgatni, de egyhamar észrevettem, hogy ebben a tanévben aztán nem lesz vizsga, pedig még csak októberben voltunk. Ilyen bánatos hangulatomban mutatott be az igazgatóm, megboldogult Kozma József a nagy Brassainak, ki éppen látogatóban járt az

¹ Forrás: Kovács Dezsőné: Brassai mint tanítómester. Keresztény Magvető, 1931.

igazgatóéknál. Néhány jó szót is mondott a bemutatás mellé. A nagy tudós figyelemmel fordult felém, s azt kérdezte, tudom-e, hogy mit jelent a gyakorló iskola vezetőjének lenni? Úgy látszik, hogy felelettemmel meg volt elégedve, mert aztán sok mindent kérdezett, pl. hogy készülök-e lelkiismeretesen minden nap, mert „az iskola nem Debrecen, ahová Bolond Istókként bekukkantsunk” – volt a kijelentése. Láttam a nagy tudós, hogy valahogy nekem rosszul esett ez a kijelentése, gyöngéden megjegyezte, hogy nem rám értette, de sok tanító csak Bolond Istók! (Tényleg, később magam is sokat láttam belőlük!) Már akkor nagyon nyomatékosan a lelkemre kötötte, hogy az olvasmányok tartalmának kikérdezésénél felteendő kérdéseket jegyezgessem fel, mert nagy tévedés azt hinni, hogy jó kérdést feltenni olyan könnyű volna. Majd azt kérdezte, hogy most éppen mit tanulok, mi a szándékom. Így szóba került a vizsga kérdése, a pénztelenségem és a privát órák szükséges volta. És ekkor jelentette ki Brassai, a nagy tudós, hogy ezen a bajon könnyen lehet segíteni, lesz ő az én privát tanítóm. Így mondta: privát tanító. És úgy lettem én a nagy tudós privát tanítványa. Természetesen szabadkoztunk igazgatómmal együtt, de hiába. „Holnap délután 5 órára várom” – volt utolsó kijelentése.

*

Én egyrészt örültem, hogy segítséget nyújtott az Isten, másrészt nagy aggodalom lett úrrá bennem: hogy fogok én megfelelni? S ha nem lesz velem megelégedve „a privát tanító”, milyen szégyen lesz az, ha felmondja a barátságot? Ilyenfajta kérdések kalapácsolták a fejemet; végül oda jutottam, hogy az volt a legforróbb vágyam: vajha egy nagy betegség szakadna rám, hogy én becsülettel kerüljem el ezeket a tanórákat, mert másképp sehogy sem lehet.

De hát mindhiába! Én másnap is oly egészséges voltam, mint a makk, sőt az voltam késő tavaszig; soha még a fejem sem fájt, hogy bár 1–1 óráról becsülettel elmaradhattam volna.

Mert ma is azt mondhatom, amit akkor tapasztaltam: ezek a tanulások voltak a legnehezebb szellemi munka, szellemi torna, miben csak részem volt.

Óráról-órára sokat hagyott fel az öreg tudós olvasni a német irodalomból, a magyarból; sok példát kellett összeírni, megfejtetni a logikából; egész olvasmányokat, melyek már önmagukban is nehezek voltak, feldolgozni, kérdésekre szétszedni és ezeken kimutatni a logikai menet helyességét vagy hibás voltát.

Hát én dolgoztam. Nappal a képző, a gyakorló ezer feladatával, aztán jött az est, az éjszaka Brassai bácsi feladataival. Egy szabad percem nem volt. Megszűnt ekkor a beszélgetés barátnőimmal, egy-egy táncestély, de megszűnt még a színház is, miről a legnehezebben mondtam le.

Hónapok teltek, hogy reám nézve nem volt egyéb, mint az iskolám és a Brassai bácsi lakása; a ház, a szoba, melyben ő, a nagy tudós egy tanítónőt pontosan várt, aki soha többet olyan jelentéktelennek nem érezte magát, mint mikor a téli alkonyatokban égett a gyertya a könyvekkel megrakott asztalon, a tudós beleült a hintaszékébe, arcát kezébe temette, és a tanítvány leült előtte, lehetőleg a szék szélére, kicsisége tudatában. Arról volt szó, hogy 5–6-ig tanulunk. De vajon volt-e nekem merszem 6 órákor felállani? Ó, dehogy! Ültem én ott 7-ig, sőt 8-ig, míg hála Istennek egyszer csak azt mondta: „Nahát, mára elég”. Ezzel felállott, és a zongorán vagy a sifon tetején elhelyezett kosár almából, körtéből kivette a legszebbet, a legnagyobbat, és nekem adta. Mennyi gyöngédség e kis cselekedetben! És én fáradtan, bódult aggyal indultam hazafelé a havas úton, a csípős hidegben.

Otthon azonnal utánanéztem friss feljegyzéseimnek, vagy pótlólag jegyeztem, amire frissen emlékeztem, nehogy valamit elfelejtsek, mert Brassai bácsi emlékezete csodás volt, és kicsiségekre is, csak úgy melleleg mondom, hetek múlva is a legkitűnőbbben emlékezett.

Tulajdonképpen a pszichológiában, logikában, a német grammatikában és irodalomban volt segítségre szükségem. Ezt tudta a nagy tudós. De aki többet volt vele, emlékezhet, hogy micsoda elemző volt, milyen összehasonlító, milyen villámgyorsan, mintha csak a legegyszerűbb dologról lett volna szó, kapcsolódott a rokonfogalmakhoz. Ő, a tudós, akinek minden pihentető volt szellemének, és én csak egy fiatal tanítónő, akinek mindez kemény munka volt; ő, a polihisztor és én, egy kicsi ismeretkör bizományosa. Néhány perc, és ha a Nibelungokba kezdett, már összehasonlította Buda halálával, majd áttért a hősköltemények fontos elemére, a naivságra és az Odüsszeából csak úgy ontotta a bizonyítékokat. Eddig még csak haladtam vele. Ezeket a műveket ismertem, de áttért az indus hőskölteményekre... Előtte teljesen ismeretlen terület, és ma is az, mert sohasem volt elég időm, hogy a Mahabharata és Ramajana szépségeit akarhassam élvezni.

Mi jellemzi Brunhildát – kérdé – a Nibelungokban, Buda halálában? Brunhilda őseit az amazonoknál kereste – és így tovább, tovább folyt a felvilágosítás... a végtelenségbe – víve engem, mint mikor a sas hátára veszi a kicsi madarat!

Nem, rosszul mondom. Nemcsak vitt, de kinyitotta az eszemet, és szakadatlan volt a sora a kérdéseknek, melyekkel kényszerített, hogy valljak színt. Miért? Miért így? Miért nem úgy? Miért kellett ennek vagy annak így történnie? Voltak a percenként feltett kérdések még akkor is, mikor rövid negyedóráig tartó magyarázatait bevégezte. A tudósna bizonyítékok kellettek, hogy én valóban megértettem, s nemegyszer mondotta, hogy valaminek az elisméltése még korántsem a megértés bizonyítéka, s óvott attól, hogy tanítványaimmal szemben ezt a kényelmes, de butító módot használjam.

Ha tisztán nyelvészeti óra volt, elővett egy szerény kis mondatocskát a Nibelungokból. De mi lett ebből a mondatból! Kezdte magyarázni, kezdte a hangzók változásokat palatábláján mutogatni, a mondat szerkezetét, szerkezeti törvényeit összehasonlítani a magyaréval... Úgyhogy néha azt gondoltam, hogy a nyelvészetben ilyen hallatlanul tudós az öregúr. Tévedtem. Ha bármi földrajzi ismeret szóba került, oly aprólékos utakra, szorosokra, hágókra és annyi egyéb körülményre emlékezett, rögtön rajzolta is, olyan magyarázatát adta, hogy itt vagy ott miért lehet csak éppen így és nem másképp, hogy csak azért nem csodálkozhattam akkor ott helyben a töménytelen tudáson és éleslátáson, hanem csak otthon a visszaemlékezésben, mert alighogy észbe kaptam, már jött is a miérték sorozata. Lehet, hogy azért is voltak ezek az órák oly fárasztók, mert az ismeret kényelmes befogadásáról szó sem lehetett, hanem szakadatlanul együttl munkálkodásról.

Együtt ... együtt dolgozni egy tudóssal, nagy dicsőség, nagy érték, de hihetetlenül kimerítő. Tudni azt, hogy ő nagy lelkéből ad, minket is kényszerít a legjobbat produkálni; a kicsi lelki erőnek ez oly tornája, melynek hasznát csak a tornászás utáni pihenésnél vehetjük észre.

Az öregúr mindenről odaadással beszélt, de én mindig azt hiszem, hogy a matézis és a pszichológiai témák voltak kedvencei.

Nekem nem kellett a számtan, de azért fel-feltett „frissítőnek” egy-egy több kombinált számtani példát, lehetőleg törtekkel. Minden egyes alkalommal elnevette magát, s kérdezte, hogy „mit is kérdeznek ilyenkor az iskolában?” Én persze azt mondtam, ami úgy is volt: „Milyen művelettel fejtetted meg?”, s erre ezt a kérdést oly szuverén megvetéssel ismételte, hogy Isten őrizzen, hogy valaha is életemben így kérdeztem volna, bár a megboldogult üreg nem állott már a hátam mögött.

Hát valóban: Milyen művelettel fejtetted meg? Ez az az évszázados butító kérdés, mely ellen Brassai bácsi küzdött. És én tőle tanultam meg, hogy a példák megfejtésének vezetésében lényeges a példa tökéletes megértése azáltal, hogy megtárgyaljuk, megbeszéljük, milyen anyag-érték változások állanak be, ha a példának ez vagy az a része megtörténnék? Több, kevesebb, hányada, hányszorosa fog beállani? Miért? És megint miért? Ha ezek a

megállapítások megtörténtek, akkor a műveleteknek ún. „végrehajtása” semmiség volt. Tehát a példa lelkébe való behatolás a lényeg. Gondolkozni, megtanulni.

Ugyancsak ötöle hallottam, hogy a rendes mindennapi életben ártó hiba beszélni speciális „számtani észről”, de igenis lehet beszélni „szuszterekről” a tanításban (így mondta!), akik évek hosszú során rendszeresen butítják tanítványaikat, és azáltal, hogy sohasem tudnak behatolni a lényegbe, oly általános undort váltanak ki az osztályban a számtanórák iránt, hogy ha aztán csak valamennyire is gyorsabban számol valaki, azt számtani zseninek kiáltják ki, szegénynek többet ártván ezzel, mint amennyit használnak.

Brassai nagyon tudott haragudni, és ilyenkor haragudott a legjobban, ha a „szuszterek” ellen tört ki, mert Brassaiiban ha abszolút hiányzott is az a gondolat, hogy a gyermeknek, ifjúnak azt a határozottan rossz, ma általában túlzottan nagy szabadságot adják, komoly megbecsüléssel volt az isteni mag iránt, mely még a gyermekben is szunnyad, és annak okos gondozását szent kötelességnek tartotta.

Kedvenc tanítási anyaga volt a nagy öregnek a pszichológia-logika. Sok példát mondott, történelmit (és milyen biztos volt a történelemben), és azokból folytak a levezetések, következtetések. Megvető kézlegyintéssel intézte el a történelem tanításának azt a módját, amely ma is dívik, hogy vagy a bevezetésben, vagy a befejezésben, vagy egy-egy esemény tárgyalása közben a tanár kijelenti, hogy ez s ez, tehát ilyen vagy olyan volt. Mondta az öreg: vajon a növendék is ezt hiszi-e? Így látja-e? A növendék saját lelke munkájával mennyiben járult hozzá az ítélet megalkotásához, a tanítás csak az emlékezetet terheli, és hozzászoktatjuk a növendéket nagyfokú lelki hanyagsághoz. Határozottan kívánta, hogy minden igazság, ismeret megtanításánál *ne magát az anyag tudását tartsuk főnek, hanem az elsajátításban a lélek pszichológiai törvényeinek betartását.*

Így haladva, rengeteg példát kellett írnom, tudnom az ítéletek, következtetések, levezetések minden fajára. Ő maga óráról órára jó adag hibásat adott át, hogy én keressem meg a hibás pontot. Általában mindig azzal biztatott, hogy bárkit hallgatok, bármit olvasok, alkossak róla önálló ítéletet, mit bizonyítani tudjak, bírjam rá az eszemet ne csak a befogadásra, de a munkára is.

*

Így, hetenként kétszer-háromszor találkoztunk a nagy tudós és én, és a nehéz munka folyt.

A tudósnak – mint mondá – ezek az órák pihenés és üdülés voltak. Neki 30–40 algebratétel levezetése is üdülés volt. De nekem oly nehéz volt az együttes tanulás, hogy gyakran úgy éreztem, hogy ez már soká nem mehet. Sokszor olyan voltam, mint egy alvajáró, mert hiszen hónapokon át nem volt időm, hogy alaposan kipihenjem magam. És még csak tavasz volt! Hol van még június? Mind követelőbben lépett fel bennem a tudat, hogy ha én az életemet így folytatom, ebben a tempóban, vizsgázni ugyan nem fogok, vizsga előtt kidőlök. Nem volt más bajom, mint a kimerülés. Többször szoltam volna, hogy abba kell hagynom az órákat, de egyrészt láttam, hogy ha nem is éppen vizsgára készülök itt, de sok olyan hasznosat tanulok, amit ugyan mástól meg nem tanulhatok, másrészt itt becsületbeli dologról is szó volt. Ti. az öregúr nem egyszer mondotta tanulás elején: ő látni akarja, mit bír meg egy magyar tanítónő. Ő is tapasztalni akar. Azt hiszem, az öregúr nagyon hamar tisztában volt ezzel, hogy mit bírok meg, de én nem voltam szentül meggyőződve, hogy elég becsületet szereztem-e magamnak, és általam a magyar tanítónői karnak. Akkor fiatalon nagyon magasra állítottam a célt, és hittem, hogy igyekezettel, becsületes akarással el is lehet érni.

Ilyen töprengéseim, tépelődéseim közepette úgy fordult a sorsom, hogy már április elején felmehettem a budapesti tanárképzőbe. Lekerült tehát a vállamról minden, de minden munka, csak a vizsga állott előttem. Evezhettem vígan és boldogan más tiszta vizekre, ha sekélyebbekre is.

Elmentem búcsúzni a szent öregtől. Szentnek mondom, mert tiszta lélek volt, nemes volt, önzetlen. Tudásából tele marokkal adott nekem is; alkonyodó életének sok órájában oktatott, nevelt; engem, ki senkije nem voltam, ki semmiképpen meg nem hálálhattam a nagy adományt, és a „köszönöm” szó oly koldus-szegény, mikor a szív oly teli... Bevallom, hogy én, ki életemnek ebben a nehéz szakában oly gyakran gondoltam a tanulás megszakítására, mert nagyon súlyos volt a munka, most a búcsúzás órájában nehezen indultam, mert tudtam, hogy ilyen ciklusa életemnek többet nem lesz. Búcsúzáskor kezet nyújtott a nagy öreg, s azt mondta: Isten áldja meg! Na, csak igyekezzék! – Készültem megfordulni elfogódottan a nagy pillanattól.

És ekkor történt valami, ami a komoly pillanatokhoz annyira nem talált, hogy nem lettem volna fiatal, ha nem nevetem el magam.

Ugyanis elémbé állott a nagy tudós egy rémes hosszú túvel, Isten tudja, honnan vette, hogy varrjak fel egy leszakadt kötőt. Mikor kész voltam, kezet nyújtott újból, s azt mondá: Most már én is köszönöm. Kvittek vagyunk. (...)